

— Inaktivitás és mezőgazdasági munkavégzés a vidéki Magyarországon

Czagány László¹ – Fenyővári Zsolt²

A rendszerváltás után Magyarországon drámai módon csökkent a foglalkoztatottak száma. Egyrészt az aktív munkavállalók körében nőtt a munkanélküliek aránya, másrészt rendkívüli mértékben megnőtt az inaktívok száma. Magyarországon a munkaképes korú népesség 45%-a nem munkapiaci szereplő. A vidéki Magyarországon még rosszabb a helyzet, egyes régiókban az 50%-ot is meghaladja ez az arány. Különösen feltűnő az ún. rokkantnyugdíjasok nagy száma. A foglalkoztatottság csökkenése a mezőgazdaságban az átlagosnál is nagyobb mértékű volt. Ebben a helyzetben felértékelődnek a kis földterülettel rendelkező egyéni és kiegészítő gazdaságok.

Kulcsszavak: agrárfoglalkoztatás, vidéki térségek, inaktivitás

1. Bevezetés

Az utóbbi évtizedben Európában valóságos paradigmaváltás látszik kibontakozni, fokozatosan egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a mezőgazdaság multifunkcionalitásával kapcsolatos elképzelések. Ennek a koncepciónak az a lényege, hogy elismeri – sőt hangsúlyozza – a mezőgazdaságnak az élelmiszerek előállításán túli szerepét, amelyet a vidék társadalmi, szellemi és környezeti értékeinek megőrzése által tölt be. Az *Európai Unió agrárpolitikájának* (KAP) második pillérjeként deklarálták a vidékfejlesztési politikát.

Az agrárpolitika és a vidékfejlesztési politika egymáshoz közelítésének főbb EU-s tézisei és eszközei Magyarországon is adaptálhatók, de látni kell, hogy alapvetően más történelmi úton jutottunk el a *multifunkcionális mezőgazdasághoz*, mint Nyugat-Európa. Nálunk a rendszerváltás után a vidéken élők tekintélyes hányadának a munkahely végleges elvesztésének tragédiájával kellett szembesülnie. Nagy részük az élelmiszergazdaságban dolgozott, de a munkanélküliek tömegét gyarapították a korábban ingázó ipari, építőipari munkások, bányászok stb. is. Ezzel egyidejűleg a termelőszövetkezetek felbomlása és a privatizáció nyomán a vidéki lakosság szintén tekintélyes hányada jutott – tipikus esetben üzemszerű működésre képtelen, kis mé-

¹ Dr. Czagány László, a közgazdaságtudományok kandidátusa, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet (Szeged).

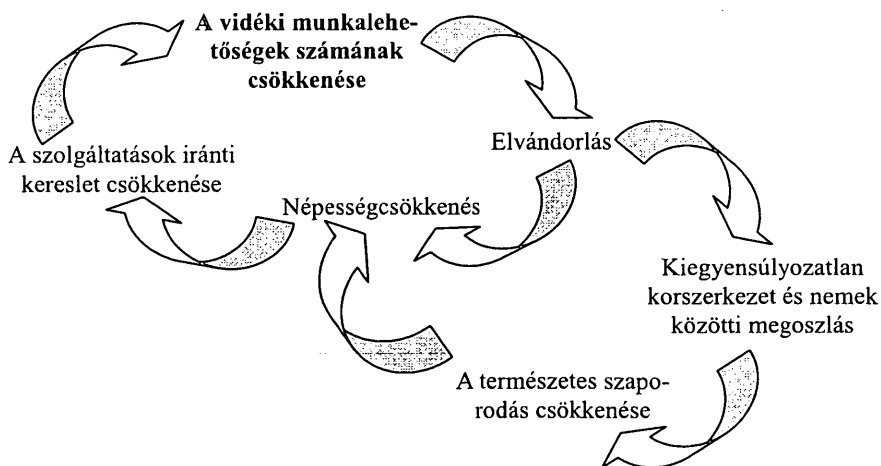
² Fenyővári Zsolt, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet (Szeged).

retű – földtulajdonhoz. A reményt, amit az önálló kistermelői jövő lehetősége villantott fel, a megélhetéshez alkalmatlan kisüzemi méretek kegyetlen valósága hamar szertefoszlatta. A tanulmány felhívja a figyelmet azokra a *strukturális változásokra*, amelyek az agrárszektor által érintett vidéki népesség foglalkoztatási viszonyaiban az elmúlt két évtizedben bekövetkeztek.

2. A vidéki inaktivitás mértéke és jellegzetességei

Az 1990-es évtized első felében Magyarországon a foglalkoztatottak száma 4,5 millióról 3,6 millióra csökkent, az évtized közepétől napjainkig enyhe növekedést mutatott, jelenleg kb. 3,9 milliót tesz ki. A foglalkoztatottak számának drasztikus csökkenését a 15–64 éves korú népesség tömeges inaktívvá válása kísérte. Ez leginkább a munkapiacról tartósan kikerült, elhelyezkedni nem tudók számának növekedése révén ment végbe. A rendszerváltás utáni években a nyugdíjkorhatárt megközelítő dolgozók nagy tömegben vették igénybe a *korengedményes nyugdíjat* és az *előnyugdíjat*. A munkaképes korú lakosság körében az inaktívak száma az elmúlt évtized közepére mintegy 2,7 millió főre nőtt és azóta lényegében stagnál. A munkaképes korú lakosság foglalkoztatási aránya az 1980-as években 90 % felett volt, jelenleg csak kb. kétharmados ez az arány. Ezek a tendenciák a vidéki Magyarországon fokozott mértékben jelentkeztek. A vidéki munkalehetőségek csökkenésének folyamata önmagát erősítő folyamat (1. ábra).

1. ábra A vidéki munkalehetőségek csökkenése

Forrás: Drudy (1997)

Az 1. táblázat adatai azt mutatják, hogy az elmúlt másfél évtizedben minden régióban *nőtt az inaktivitás*, de míg Közép-Magyarországon és Nyugat-Dunántúlon 1-1,5 százalékpontos a növekedés, addig Észak-Magyarországon és a Dél-Alföldön 6-7 százalékpontos ez az érték. Korosztályonként is differenciált a változás. A 25-64 évesek aktivitása a dinamikusabban fejlődő Közép – Magyarországon valamint Nyugat- és Közép-Dunántúlon *nőtt*, a többi régióban *csökkent*.

A 15-24 éves korosztály inaktivitásának növekedése főként a *felsőoktatásba* való bekapcsolódás lehetőségeinek javulásával magyarázható. Figyelemre méltó azonban, hogy e tekintetben lényeges különbség van a településtípusok között. A megyeszékhelyek jobb feltételeket biztosítanak a főiskolai, egyetemi képzésnek, vagy csupán „parkolást” jelentenek. Az esélykülönbségeket jól mutatják, hogy miközben a megyeszékhelyeken élő 29 év alatti munkaképes fiatalok közel 40 százaléka, addig az egyéb városokban élő fiatalok 25 százaléka, a falusiak 20 százaléka nappali tagozatos tanuló vagy hallgató.

1. táblázat Az inaktivitási ráta alakulása a 15-74 éves korúaknál régióként (%)

Régió	1992				2005			
	15-24 évesek	25-64 évesek	65-74 évesek	Együtt	15-24 évesek	25-64 évesek	65-74 évesek	Együtt
Közép-Magyarország	57,2	25,9	89,5	39,0	72,3	25,3	95,1	40,4
Közép-Dunántúl	52,6	29,8	94,0	40,2	70,5	27,8	97,7	42,8
Nyugat-Dunántúl	54,3	27,2	94,8	39,9	68,8	26,0	97,3	41,7
Dél-Dunántúl	56,6	31,4	93,7	42,8	74,6	33,8	98,1	48,4
Észak-Magyarország	58,9	34,0	95,0	45,3	74,5	37,2	98,2	51,2
Észak-Alföld	56,5	35,2	93,0	45,4	74,4	37,2	98,6	50,9
Dél-Alföld	56,9	29,7	91,5	41,8	74,6	33,7	98,3	48,4
Ország	56,4	29,9	92,3	41,7	72,9	30,8	97,4	45,5

Forrás: KSH (2006a) alapján saját szerkesztés

Az inaktívak között a legnépesebb csoportot a nyugdíjasok és a „leszázalékoltak” alkotják. Arányuk meghaladja az egyharmadot. Jóllehet az elmúlt években mind a nőknél, mind a férfiaknál emelkedett a nyugdíjkorhatár, a 60 éven felüli vidéki lakosoknak mindössze 1 százaléka aktív kereső.

A szintén nyugállományba vonult „rokkantnyugdíjasok” aránya eléri az egytizedet (Laki 2005). Bár aligha vitatható, hogy az elmúlt évtizedekben az „első” és „második” gazdaságban való részvétel önkiszákmányoló életmódja egészségkárosodással járt, a „leszázálekoltak” arányát mégsem lehet csupán erre visszavezetni. Jellemző, hogy a rokkantnyugdíjasok száma az öregségi nyugdíj korhatár közelében sűrűsödik, az 50-59 éves vidéki korosztály közel egyharmada rokkantnyugdíjas. E tekintetben is lényeges különbség van a vidéki városok és községek között. A városokban az 50-59 évesek 29 százaléka, a községekben az adott korosztályhoz tartozók 39 százaléka (kétötöde) rokkantnyugdíjas (Laki 2005).

3. Munkaráfordítás a mezőgazdaságban

A vidéki népesség aktivitása az Európai Unió más országaiban is csökkent az utóbbi évtizedekben. Éppen ez irányította a figyelmet arra, hogy a mezőgazdaságnak az élelmiszertermelő funkción túl megkülönböztetett szerepe van a foglalkoztatás, ezen keresztül a vidék szociális, társadalmi környezetének alakításában. Vizsgáljuk tehát meg, hogy milyen szerepe van a magyar mezőgazdaságnak a nagyfokú inaktivitás ellensúlyozásában.

Az 1990-es években a nemzetgazdasági ágak közül kétségtelenül a *mezőgazdaság* volt a legnagyobb létszámkibocsátó, közel 700 ezerrel csökkent a foglalkoztatottak száma. A 2. táblázat adataiból látható, hogy az agrárágazat foglalkoztatási részesedése másfél évtized alatt 18 százalékról 5 százalékra csökkent, ma már közelít ez az arány az Európai Unió átlagához (Tóth 2000).

2. táblázat A munkaerő nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása
2006. II. negyedévben

Régió	Mezőgazdaság	Ipar, építőipar	Szolgáltatás
Közép-Magyarország	1,1	24,0	74,9
Közép-Dunántúl	4,9	43,6	51,5
Nyugat-Dunántúl	4,8	39,6	55,6
Dél-Dunántúl	7,8	33,8	58,4
Észak-Magyarország	4,0	36,3	59,7
Észak-Alföld	7,6	32,3	60,1
Dél-Alföld	9,8	31,3	58,9
Ország összesen	4,8	32,3	62,9

Forrás: KSH (2006a)

Az agrárágazat foglalkoztatási súlyát tekintve természetesen szintén *jelentős területi különbségek* vannak. A Dél-Alföldön több mint kétszerese a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az országos átlagnak, a falvakban élők mezőgazdasághoz kötődése pedig *négyszerese* a városban élőkének. Ebből az következik, hogy jól be-

határolhatók azok a térségek, ahol a mezőgazdaság még mindig kiemelkedő jelentőséggel bír a munkapiacra.

Más megközelítésben: a hivatalos statisztikai adatok szerint a munkaképes vidéki népességnek kb. 2,5%-a a mezőgazdaságban van alkalmazotti viszonyban. Ez a rendkívül alacsony arány nem támasztaná alá a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés szoros kapcsolatát. Valójában azonban ennél nagyságrendekkel nagyobb a vidéki lakosság részvétele a mezőgazdasági termelésben.

A 2005. évi Gazdaságszerkezeti Összeírás szerint a mezőgazdaságban a 7900 gazdasági szervezet mellett 707 ezer egyéni gazdaság működik, amelyekben az alkalmazotti munka súlya elenyésző.³ A 3. táblázat tanúsága szerint az egyéni gazdaságokban az utóbbi években fokozódik az ártermelő jelleg, de továbbra is a saját fogyasztásra való termelés dominál. Nem vitatható azonban, hogy a saját célra történő termelés is jövedelemszerző tevékenység, bár ez a jövedelem természetes.

3. táblázat Az egyéni gazdaságok megoszlása tevékenységük jellege szerint

Jelleg	2000	2005
Csak saját fogyasztásra termel	60,4	51,4
Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesíti	31,4	33,0
Elsősorban értékesítésre termel	8,0	15,5
Főként mezőgazdasági szolgáltatást végez	0,2	0,1

Forrás: KSH (2006b)

Laki László (2005) kiváló tanulmánya szerint a mezőgazdasági tevékenységet végzők számának becslésére kiindulhatunk a Gazdaságszerkezeti Összeírás foglalkoztatási adataiból. Az általa a 2003-as összeírás adataival elvégzett számítások metodikáját 2005-re adaptáljuk. Eszerint 2005-ben a 7900 gazdasági szervezetben 85 ezren végeztek állandó, 15 ezren időszakos mezőgazdasági tevékenységet, míg az egyéni gazdaságokban 4 ezer állandó és 34 ezer időszakos alkalmazott dolgozott (Laki 2005). Ezen felül számolni kell az egyéni gazdaságokban hasznosított *családi munkaerővel*. Egy KSH felmérés szerint egy-egy családi gazdaságban átlagosan 1,9 fő dolgozik. Ha ezt a számot megszorozzuk a családi gazdaságok 707 ezres számával, akkor azt kapjuk, hogy megközelítőleg 1,5 millió fő végez állandó vagy időszakos mezőgazdasági munkát az egyéni gazdaságokban és a gazdasági szervezetekben. Ez a vidéki munkaképes korú népesség közel 20 százaléka.

Az persze igaz, hogy az egyéni gazdaságokban tevékenykedő kb. 1,3 millió ember nem teljes munkaidőben foglalkozik mezőgazdasági tevékenységgel. A KSH adatai szerint az egyéni gazdaságokban egy gazdálkodó átlagosan évi 75 munkana-

³ A statisztikákban egyéni gazdaságnak minősülnek azok a gazdaságok, amelyeknek 1500 m²-nél nagyobb termőterület, vagy 800 m²-nél nagyobb ültetvény, vagy legalább egy állategységnek megfelelő állatállomány van birtokukban. E kritériumoknak eleget nem tevő házkörüli és üdülőkhoz tartozó kert nem minősül egyéni gazdaságnak.

pot dolgozik. Ezt figyelembe véve a teljes munkaidős, évi 225 napos munkanapra átszámítva mintegy 450 ezer fős kapacitással kell számolnunk az egyéni gazdaságokban.

Az időmérleg adatok KSH-ban elvégzett elemzése más oldalról közelíti meg a népesség agrárérinthettségét, különösen azért, mert itt azok is megjelennek a statisztikákban, akik nem rendelkeznek földdel vagy haszonállattal, de fizetett vagy nem fizetett munka formájában végeznek mezőgazdasági tevékenységet mások számára. E felmérés szerint a 15-74 év közötti népesség körében a férfiak 28, a nők 23 százaléka végez *mezőgazdasági jövedelemkiegészítő tevékenységet*, s a jövedelemkiegészítő tevékenységek közül erre fordítják a legtöbb időt. (A férfiak naponta átlagosan 62, a nők pedig 34 percet, ami mindkét esetben kb. 90 százaléka a jövedelemkiegészítő tevékenységre fordított összidőnek.)

A *részmunkaidős munka* felmérésének adatai ehhez kapcsolódva azt mutatják, hogy a 15-74 éves népesség 24 százaléka végzett jövedelemkiegészítő mezőgazdasági munkát, ezen belül a sem földdel, sem haszonállattal nem rendelkezők 4 százaléka, míg a földdel vagy haszonállattal rendelkezők 39 százaléka. Ez az arány nagyon figyelemre méltó, különösen annak ismeretében, hogy a megfigyelt népesség körében a főfoglalkozásuk aránya is alig haladja meg a 60 százalékot. Ezek az adatok országosak, a vidéki lakosság körében természetesen nagyobb ez a fajta agrárérinthettség is.

Az *időfelhasználás adatai* közül érdemes kiemelni, hogy éves szinten a mezőgazdasági tevékenységekre fordított (nem mezőgazdasági főfoglalkozásból származó) időráfordítás meghaladja a kétmilliárd órát, ami az összes termelő (kereső) munka időalapjának 20 százalékát teszi ki, ezzel szemben a mezőgazdaság hozzájárulása a GDP-hez 3-4 százalék. Ez az összehasonlítás egyrészt ráirányíthatja a figyelmet a mezőgazdasági munka alacsony hatékonyságára, másrészt utal annak alulfizettségére is. Persze a kiegészítő mezőgazdasági munka gyakran nem pénzjövedelem szerzésére irányul, hanem önellátásra vagy más háztartásnak nyújtott segítségre.

4. Összegzés

Amint áttekintettük, a rendszerváltás után Magyarországon drámai módon csökkent a foglalkoztatottak száma. Egyrészt az aktív munkavállalók körében nőtt a munkanélküliek aránya, másrészt rendkívüli mértékben megnőtt az inaktívok száma. A vidéki térségek jelentős részében az 50%-ot is meghaladja ez az arány, különösen fel-tűnő az ún. rokkantnyugdíjasok nagy száma. A foglalkoztatottság csökkenése a mezőgazdaságban az átlagosnál is nagyobb mértékű volt.

A 2005. évi Gazdaság szerkezeti Összeírás szerint a mezőgazdaságban a mintegy 8 ezer gazdasági szervezet mellett kb. 700 ezer egyéni gazdaság működik. Megközelítőleg 1,5 millió fő végez állandó vagy időszakos mezőgazdasági munkát az egyéni gazdaságokban és a gazdasági szervezetekben, ez a vidéki munkaképes korú

népesség közel 20 százaléka. Azaz a vidéki térségek lakosságának jelentős része, a rurális térségekben, falvakban élők többsége kapcsolódik valamilyen módon a mezőgazdasághoz. Emiatt is a magyar mezőgazdaság problémái nemcsak ágazati és gazdaságpolitikai, hanem égető társadalmpolitikai kérdéseket is felvetnek.

Felhasznált irodalom

- Drudy, P. J. 1997: A rurális régiók fejlesztésének problémái és prioritásai Írországban. In Horváth Gy. (szerk.): *Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. MTA RKK, Pécs, 139-149. o.
- KSH 2006a: *Főbb munkaügyi folyamatok*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH 2006b: *Magyarország mezőgazdasága 2005. Gazdaságszerkezeti összeírás. Előzetes adatok*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Laki L. 2005: A vidéki népesség társadalmi és szociális helyzete. In Kovách I. (szerk.): *Vidék, mezőgazdaság, Európai Unió csatlakozás – az értékek változása*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Tóth E. 2000: *A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei*. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest.